UDK 27–788–051–055.1Pavlović, A.
2–674.5(=411.16):355.48(100)“1939/1945“
343.814(497.5Đakovo)
27–423.79
https://doi.org/10.31337/oz.81.4.5
Prethodno priopćenje
Primljeno: 4.1.2026.
Prihvaćeno: 22.7.2026.

Humanost kao svjedočanstvo evanđeoske ljubavi

Etičko djelovanje majke M. Amadeje Pavlović u spašavanju Židova tijekom Drugoga svjetskoga rata

Marija Benić Penava[*]*, Zlata Živaković–Kerže*[**]

Sažetak

Na temelju arhivskih izvora, relevantne literature, onodobnoga tiska i sjećanja preživjelih, autorice istražuju djelovanje majke M. Amadeje Pavlović u spašavanju Zdenke Bienenstock te trudnica i djece iz sabirnoga logora u Đakovu tijekom Drugoga svjetskoga rata. Cilj je analizirati aktivni otpor dehumanizaciji, prepoznajući u njemu moralnu odgovornost pojedinca i autentično svjedočanstvo evanđeoske ljubavi u izazovnim ratnim vremenima. Metodološki se rad oslanja na etičku analizu postupaka majke M. Amadeje u očuvanju ljudskoga dostojanstva usred ratnih strahota.

Ključne riječi: *Židovi; Zdenka Bienenstock; Amadeja Pavlović; spašavanje Židova; pravednica među narodima*

Uvod

Razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) ostaje zabilježeno kao vrijeme duboke moralne krize i sustavnoga progona temeljenoga na rasnim zakonima. Unutar takvoga okvira, djelovanje pojedinaca motivirano kršćanskom etikom dobiva dimenziju aktivnoga otpora zlu, pri čemu redovnica Amadeja (Karolina) Pavlović (1895.–1971.) zauzima istaknuto mjesto. Kao zamjenica provincijalne poglavarice Družbe Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu, majka M. Amadeja hrabro je ustajala u obrani ljudskoga dostojanstva, izlažući vlastiti život riziku neljudskih postupaka totalitarnoga režima.

Ovaj rad istražuje njezinu humanu ulogu, s posebnim fokusom na spašavanje židovske djevojčice Zdenke Bienenstock te trudnica iz đakovačkoga logora.

* Prof. dr. sc. Marija Benić Penava, redovita profesorica, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Dubrovniku. Adresa: Branitelja Dubrovnika 41, 20000 Dubrovnik, Hrvatska. ORCID iD: https://orcid.org/0000–0001–5076–8999. E–adresa: *marija.benicpenava@gmail.com*

** Prof. dr. sc. Zlata Živaković–Kerže, redovita profesorica u trajnom zvanju u miru. Adresa: J. J. Strossmayera 85, 31000 Osijek, Hrvatska. ORCID iD: https://orcid.org/0000–0002–2156–664X. E–adresa: *zkerze@yahoo.com*

Njezina moralna čvrstina, bila je ta zbog koje ju je nadbiskup Alojzije Stepinac nazivao *mulier fortis* ("snažna žena"). Lik i djelovanje majke M. Amadeje, kojoj je posthumno dodijeljen naslov pravednice među narodima, bio je i predmet znanstvenoga simpozija održanoga u Đakovu 2021. godine, na kojem su autorice predstavile preliminarna istraživanja (Živaković–Kerže i Benić Penava, 2021).

1. Osječki Židovi i obitelj Bienenstock: Od integracije do izopćenja

Židovi u Osijeku, pretežito aškenaske skupine, u razdoblju između dvaju svjetskih ratova bili su u potpunosti integrirani u osječku sredinu. Smatrali su Osijek svojim ognjištem i prihvatili običaje sredine u kojoj su živjeli (Živaković–Kerže, 2005, 15–16). Njihov udio u gospodarskom razvoju grada bio je iznimno velik. Kao vlasnici većine trgovačkih društava, održavali su razvijene financijske veze s Europom te su se bavili uvozom manufakturne i kolonijalne robe (Dobrovšak, 2013, 40–45). Unutar svojih trgovina školovali su ambiciozne šegrte vlastite vjeroispovijesti, a trgovina je, uz poljodjelstvo i industriju, bila jedna od najproduktivnijih gospodarskih grana (Kolar–Dimitrijević, 1998). Širok spektar njihova poslovanja, od trgovine drvnom građom do prehrambenih i luksuznih proizvoda, presudno je doprinio modernizaciji i prosperitetu osječkoga društva.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Osijeku je živjelo 2.455 Židova, organiziranih u dvije bogoštovne općine — Gornji grad i Donji grad — koje su u razdoblju između dva svjetska rata djelovale neprekidno (Popis stanovništva, 1938). Općine su predstavljale temeljni oblik organiziranja židovskih zajednica. One nisu bile isključivo vjerske institucije koje su okupljale Židove radi molitve u sinagogama te osiguravale vjersko obrazovanje i obilježavanje blagdana, nego su istodobno djelovale i kao socijalne zajednice.

Općine su skrbile o svojim članovima, osobito o najpotrebitijima, uključujući siromašne, udovice, djecu bez roditelja, bolesnike, izbjeglice i druge ugrožene skupine. Pripadnost općini bila je obvezna, pa je svaki Židov morao pripadati općini na području prebivališta, odnosno na području na kojem je posjedovao ili imao u zakupu nekretnine, vodio obrt, imao trgovinu ili industrijsko poduzeće (Živaković–Kerže, 2005, 47). Među brojnima koji su redovito uplaćivali sredstva u Židovski narodni fond (Keren Kajemet LeJisrael) bila je i Vilma Bienenstock, majka Zdenke Bienenstock (*Židov*, 1936; *Židov*, 1937).

Početkom 20. stoljeća iz Apatina, grada u tadašnjoj Ugarskoj (Austro–Ugarska Monarhija), u Osijek se je trajno doselila obitelj židovskoga trgovca i optičara Samuela Bienenstocka. Obitelj se je u Osijeku nastavila baviti trgovačkim poslom. Samuel Bienenstock otvorio je trgovinu rezbarskom, optičarskom, kožnom i galanterijskom robom.[1] Nakon Samuelove smrti, poslovanje je preuzeo sin

1 HR–DAOS–123. Sudbeni stol, Registar za inokosne tvrtke A II, knjiga 290, 1910.–1942., str. 186.

Maks, koji se je oženio Vilmom Kohn. U njihovu su braku rođene dvije kćeri: Vera (1920.) i Zdenka, odnosno Olga (1930.) (Sršan i Matić, 2003, 85).[2]

Članovi obitelji bili su izrazito međusobno povezani, što je među ostalim bilo potaknuto i prilikama u kojima su Židovi tada živjeli. Pogromi i progoni kojima su bili izloženi tijekom povijesti pridonosili su jačanju obiteljskih i rodbinskih veza te osjećaju zajedništva. Budući da je u većini židovskih obitelji postojao snažan "kult obitelji", održavale su se čvrste veze ne samo unutar uže obitelji, nego i sa širom rodbinom (Domaš, 1996, 155–156).

Iako je obitelj Bienenstock do 1939. živjela bezbrižno, pojava antisemitizma u Europi ubrzo se je odrazila i na osječku sredinu. Dolazak židovskih izbjeglica iz nacističke Njemačke dodatno je uznemirio lokalnu zajednicu, nagovještavajući kraj građanske sigurnosti. U jesen 1940. godine Zdenka je upisala Žensku gimnaziju, u razdoblju kada se u osječkoj sredini bilježe prve snažnije manifestacije antisemitizma. One su bile poticane nacističkom propagandom, koja je Židove sustavno optuživala za društvene i gospodarske teškoće. Utjecaj tadašnjih političkih okolnosti, obilježenih odnosima snaga i interesima vremena, bio je jasno vidljiv i u javnom prostoru.[3]

Međutim Uredbom o upisu osoba židovskog porijekla za učenike sveučilišta, visokih škola u rangu sveučilišta, srednjih, učiteljskih i drugih škola, koju je donijelo Ministarsko vijeće Kraljevine Jugoslavije u Osijeku uvedena je odredba *numerus clausus*, kojom su određene upisne kvote za Židove na veleučilištima i u srednjim školama (*Hrvatski list*, 1940). Nova je vlast Nezavisne Države Hrvatske donijela niz rasnih zakona, poput Zakonske odredbe za obranu naroda i države (Mataić, 1941, 15) i Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti (Mataić, 1941, 109–112), koji su postali temelj političkoga terora. Židovi su preko noći postali nearijska manjina, izopćena iz javnoga života, čime je započelo razdoblje duboke moralne krize i negiranja ljudskoga dostojanstva. Od travnja do srpnja 1941. godine, na području Osijeka, redarstvo je uhitilo nekoliko stotina osoba bez postojanja službenih naloga za uhićenje. Pogoršanje položaja osječkih Židova postalo je osobito vidljivo od sredine svibnja 1941. godine, kada je u Osijek iz Berlina doputovao Branimir Altgayer (Dizdar et al., 1997, 7; Geiger, 2002, 77). Ne čekajući da NDH donese tražene zakonske propise o uređenju pravnoga položaja njemačke manjine, Altgayer je 13. travnja 1941. utemeljio krovnu udrugu Die Deutsche Volksgruppe in Kroatien ("Njemačka narodna skupina u NDH").[4]

Ideološki diskurs sustavnoga uništenja Židova jasno se je odražavao i u lokalnom tisku. Osječke novine *Die Drau*, koje su izlazile paralelno s tadašnjim hrvatskim listovima, gotovo su svakodnevno objavljivale članke s huškačkim naslo-

2 HR–DAOS–123. Sudbeni stol, Registar za inokosne tvrtke A II, knjiga 290, 1910.–1942., str. 186.

3 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 2.

4 HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. Fasc. 1944.–1947., br. spisa 2235, 2–3–45, Zapisnik okružne komisije za utvrdivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku — saslušanje dr. iur. Pavla Vinskog od 7. rujna 1945., 329 (kut. 10).

vima poput *Protiv Židova treba poduzeti najstrože mjere* ili *Bez rješenja židovskog pitanja nema konačnog smirenja u jugoistočnom prostoru* (Najman, 2003; Jareb, 2005, 207; 210). Takvi i slični tekstovi otvoreno su pozivali na progon Židova te su pridonosili stvaranju atmosfere neprijateljstva i legitimaciji nasilja u gradu.[5]

Vojna njemačka komanda, Ispostava Glavnog ustaškog stana i civilna uprava Gradskoga poglavarstva, djelovala je u skladu s politikom antisrpstva, antisemitizma i antikomunizma, s ciljem suzbijanja i uništavanja svih stvarnih i pretpostavljenih protivnika. Pripadnici Njemačke narodne skupine, u dobi od 14 do 65 godina, bili su uključeni u jedinice mjesne zaštite (*Ortsschutz*), poluvojne postrojbe bez strogo utvrđenoga ustroja. Članovi tih postrojbi nisu bili uniformirani, ali su nosili traku s kukastim križem (svastikom) na nadlaktici. Postrojbe su bile podređene mjesnim i okružnim vođama, a ti su vođe odgovarali njemačkim policijskim zapovjedništvima i postajama. Članovi *Ortsschutza* aktivno su sudjelovali u gradu u antižidovskim demonstracijama, uhićenjima, maltretiranjima i pljačkama osječkih Židova (Živaković–Kerže, 2006, 37–39).[6] Zbog sveprisutne diskriminacije život Židova u Osijeku postao je gotovo nepodnošljiv. Naređeno im je preseljenje iz elitnih dijelova grada, uz dozvolu kretanja od 6 sati do 21 sat (Živaković–Kerže, 2006, 37).

Još stroži nadzor i represija prema Židovima uslijedili su nakon 21. lipnja 1941., kada je objavljena Zakonska odredba o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine (Živaković–Kerže, 2006, 38). Antižidovske zakonske odredbe i druge mjere dramatično su pogoršale položaj Židova.

2. Humanost usred nehumanosti: Majka M. Amadeja kao zaštitnica

U tim okolnostima obitelj Bienenstock bila je prisiljena napustiti vlastiti dom. Oduzeta im je trgovačka radnja, a učenice Vera i Zdenka izbačene su iz škole.[7] Od 17. svibnja 1941., kada je u osječkim dnevnim novinama objavljeno *Upozorenje Židovima o kretanju i prometu u gradu Osijeku i okolici* (*Hrvatski list*, 1941b), Zdenkini roditelji Maks i Vilma, starija sestra Vera, i svi ostali članovi obitelji stariji od 16 godina nisu se smjeli kretati gradom bez označenih žutih traka (*Hrvatski list*, 1941a).[8]

Stoga su u takvim izvanrednim okolnostima, Maks i Vilma Bienenstock odlučili da Zdenka pristupi sakramentu krštenja.[9] Pokušaj zaštite djeteta od progona

5 HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. Fasc. 1944.–1947., br. spisa 2235, 2–3–45, Zapisnik okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku — saslušanje dr. iur. Pavla Vinskog od 7. rujna 1945., 329 (kut. 10).

6 AŽOO. Različiti spisi. Popis pripadnika Volksgruppe, koji su se istakli u progonima osječkih Židova.

7 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 1.

8 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 1.

9 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 1.

proveden je u skladu s roditeljskom odlukom i dopuštenjem. Zdenku je krstio osječki svećenik Alfred Holländer, izbjeglica iz Njemačke.[10]

U lipnju 1941. svećenik Alfred Holländer odveo je jedanaestogodišnju Zdenku Bienenstock u Đakovo, u samostan Družbe Milosrdnih sestara sv. Križ«, te ju je predao na skrb i brigu majci M. Amadeji, tada zamjenici provincijalne poglavarice (Armanda, 2012, 19).[11] Budući da Zdenka nije bila prijavljena u Ispostavi Ustaškog redarstvenog povjereništva u Osijeku, jer su toj obvezi podlijegali Židovi starosne dobi od 16 do 60 godina, nije posjedovala dokument na kojem bi bila upisana kao Židovka (Živaković–Kerže, 2006, 43–45).

Prihvativši djevojčicu, majka M. Amadeja nadjenula joj je ime ranije preminule djevojčice podrijetlom iz Bosne.[12] Kao štićenica boravila je u samostanu do sredine studenoga 1944. godine, kada su dio samostana nastanili njemački vojnici (Armanda, 2012, 17).[13]

Među tim vojnicima bio je i Osječanin koji je prije rata imao trgovinu delikatesnom robom u blizini sportske robe u vlasništvu Bienenstockovih te je mogao prepoznati Zdenku. Zbog toga ju je majka M. Amadeja neko vrijeme skrivala na ekonomiji samostana, na sestarskom imanju u Josipovcu, nedaleko od Đakova, gdje je obavljala manje i lakše poslove kako se ne bi isticala.[14] Budući da ni tamo nije bila posve sigurna, majka M. Amadeja poslala ju je u bolnicu u Vukovaru, koja je tada bila u vlasništvu Družbe Milosrdnih sestara sv. Križa. Zdenka je tamo ostala do svibnja 1945., kada je vraćena u svoj rodni Osijek (Armanda, 2012, 19).[15]

2.1. Spašavanje Zdenke Bienenstock

Prihvaćanje jedanaestogodišnje židovske djevojčice u samostan u lipnju 1941. bio je čin vrhunske hrabrosti, s obzirom na to da je pomaganje Židovima kažnjavano smrću. Majka M. Amadeja dala joj je identitet preminule katoličke djevojčice te je za nju osobito brižno skrbila, čak i kada su dijelove samostana zaposjeli vojnici.[16] Zdenka svjedoči da joj je majka M. Amadeja bila »poput rođene maj-

10 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 3.

11 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 3.

12 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 3.

13 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 4.

14 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 5.

15 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 5–6.

16 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 4.

ke«, pružajući joj sigurnost u vremenu kada je ostatak njezine obitelji deportiran u logore smrti. Čak i u trenutcima najveće opasnosti, njezina »velikodušnost duha i duboka vjera« nadvladale su strah od odmazde režima (Armanda, 2012, 20).

Majka M. Amadeja predstavljala je Zdenku Bienenstock kao izbjegličko dijete iz Bosne i Hercegovine. Nitko osim majke M. Amadeje nije znao za Zdenkino židovsko podrijetlo.[17] Zdenka je prvo ponavljala 4. razred pučke škole, a od sljedeće školske godine pohađala je Stručnu školu Milosrdnih sestara sv. Križa smještenu u sklopu samostanskoga konvikta. Pisanih tragova nema za njezino pohađanje Stručne škole u Đakovu (usp. Moše Prelević i Bregović–Pračić, 2026).

Prema Zdenkinim sjećanjima, majka M. Amadeja bila joj je poput rođene majke, često je s njom razgovarala i čuvala njezinu tajnu unatoč stalnoj životnoj ugrozi. Često je razgovarala s njom i darivala joj sitnice, poput sapuna, te je čuvala njezinu tajnu unatoč tomu što je u to ratno vrijeme pomaganje i spašavanje Židova bilo kažnjavano smrću.[18] U međuvremenu, što Zdenka tada nije znala, cijela njezina obitelj i najuža rodbina deportirani su u ljeto 1942. u koncentracijske logore Jasenovac i Auschwitz te su tamo usmrćeni (Živaković–Kerže, 2006, 146–147).

2.2. Pomoć trudnicama i djeci iz đakovačkoga logora

Humano djelovanje majke Amadeje nije bilo ograničeno samo u okviru samostanskih zidova. Sabirni logor u Đakovu, smješten u napuštenom mlinu, bio je poprište nezamislive patnje, osobito nakon preuzimanja od strane ustaškoga zapovjedništva iz Jasenovca (Vasiljević, 1988, 20–50). U tim neljudskim uvjetima, majka M. Amadeja skrovito je organizirala prihvat trudnica iz logora u bolnicu pri samostanu. Trudnice su, uz njezinu suglasnost, ostajale u toj bolnici do poroda, a potom su one i njihova novorođenčad upućivani na sigurnije lokacije (Armanda, 2012, 19).[19]

Istodobno je preuzimala i pojedinu djecu iz logora, izvodeći ih na sigurno pod izlikom da su bolesna i da im je potrebna liječnička skrb. Njezino djelovanje s trudnicama i mladim majkama, koje su od studenoga 1941. do ožujka 1942. boravile u Đakovu, predstavlja izniman čin ljubavi i moralne odgovornosti u najizazovnijim vremenima.

Ženski sabirni logor bio je smješten u napuštenu mlinu u vlasništvu bosanske odnosno đakovačke i srijemske biskupije. Logor je bio sastavni dio integralno organiziranoga kompleksa koncentracijskih logora u Jasenovcu. Održavanje sabir-

17 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 3.

18 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 3.

19 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 6.

noga logora bilo je povjereno Židovskoj bogoštovnoj općini u Osijeku, a unutarnju su upravu logora obavljali sami Židovi pod nadzorom Ustaškoga redarstva.

Po dolasku prvoga transporta žena različite dobi s djecom u logor iz Sarajeva, organizirana je zdravstvena služba i zajednička kuhinja, a nastojalo se je urediti i higijenske prostore. Budući da su svi pridošli morali biti liječnički pregledani, osječka Židovska bogoštovna općina predložila je Rudolfa Čeledu za logorskog liječnika i voditelja ambulante s 20 do 25 kreveta. Čeleda je odmah ustanovio zadovoljavajuće zdravstveno stanje zatočenih osoba, što je potvrdio i za novopridošlih 668 interniranih osoba. Drugi transport također se je uglavnom sastojao od Židovki iz Sarajeva (Mataušić, 2013, 27).[20]

Sabirni logor u Đakovu, po broju logorašica, bio je najveći ženski logor u NDH. U prvom razdoblju njegova djelovanja (od 2. prosinca 1941. do 29. ožujka 1942.) život u logoru ponešto se je razlikovao od drugih logora u NDH kojima su upravljali ustaše ili Nijemci. Naime, Župska redarstvena oblast dopuštala je pojedine izlaske zatočenicama, kupnju potrepština u Đakovu, odlazak na liječničke preglede u osječku bolnicu, kao i posjete rodaka i znanaca. Čak je jednom odlukom odobreno da sva djeca do 10 godina mogu biti smještena kod židovskih obitelji u Osijeku i okolici. Mnogi su mali logoraši privremeno bili smješteni u Osijek, Vinkovce i okolna mjesta te su tako bili pošteđeni logorskoga života. Ta odluka bila je privremena, jer je većina djece, zajedno s obiteljima koje su ih preuzele, ponovno internirana u lipnju 1942. i smještena u židovsko naselje u Tenji, da bi u kolovozu te godine bila odvedena u Auschwitz. Manji je dio djece, uz pomoć udomiteljskih obitelji, uspio pobjeći u Dalmaciju, odakle su neki otišli u Italiju, a neki u Izrael (Lengel–Krizman, 1985, 24).[21]

Tijekom prvoga razdoblja života u logoru, dok ustaše još nisu preuzele potpunu kontrolu, nekoliko žena i djevojaka, koje su bile bolesne i prebačene u osječku bolnicu, nakon ozdravljenja uspjelo je pobjeći. Među preživjelima bilo je i nekoliko mladih majki, koje su nakon poroda neko vrijeme ostale pod skrbi Milosrdnih sestara sv. Križa.[22] Ta je skrb, kako je već spomenuto, mogla biti pružena jedino uz suglasnost i odobrenje majke M. Amadeje.

Prehrambene namirnice za potrebe logora prikupljane su od Židova iz Osijeka i okolnih mjesta jer Židovska općina u Osijeku nije mogla sama osigurati

20 HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. Fasc. 1944.–1947., br. spisa 2235, 2–3–45, Zapisnik okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku — saslušanje dr. iur. Pavla Vinskog od 7. rujna 1945., 329 (kut. 10); AŽOO. Izvještaj dr. Rudolfa Čelede.

21 HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. Fasc. 1944.–1947., br. spisa 2235, 2–3–45, Zapisnik okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku — saslušanje dr. iur. Pavla Vinskog od 7. rujna 1945., 329 (kut. 10).

22 AŽOO. Popis žrtava žena i djece iz Sabirnog logora Đakovo koji su sahranjeni na groblju u Đ akovu, prosinac 1941. do 28. lipnja 1942., Frida Bergram žrtva br. 107, Jeny Sohr žrtva br. 135., Ema Krausz žrtva br. 243; HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. 1944.–1947., br. spisa 2235, Elaborat Zločini okupatora i njihovih pomagača u Hrvatskoj protiv Jevreja, 30. srpnja 1947., str. 8–9.

dovoljno hrane, što potvrđuju dopisi Židovske bogoštovne općine u Zagrebu.[23] Stanje u logoru naglo se je pogoršalo krajem 1941., kada je u Đakovo dopremljen novi transport iz Sarajeva kada su prostorije mlina postale premale. Teškoće je dodatno pojačala izuzetno hladna zima. Logor je redovito opskrbljivan hranom, odjećom i drugim potrepštinama, ali su se pogoršali zdravstveno–higijenski uvjeti u kojima je boravilo oko 2.000 žena i djece. Kod djece je zabilježena epidemija ospica, a kod odraslih su evidentirani pojedinačni slučajevi difterije. U to je vrijeme Židovska bogoštovna općina Osijek, na vlastiti zahtjev, dobila odobrenje osječkoga Ustaškoga ravnateljstva za preseljenje manjega broja djece iz Đakova u Osijek i Vinkovce. Krajem siječnja 1942. godine, 57 djece mlađe od 12 godina udomljeno je kod osječkih i vinkovačkih židovskih obitelji.[24]

U veljači 1942. godine osječka Židovska bogoštovna općina dobila je obavijest od zagrebačke Židovske bogoštovne općine da je u Staroj Gradiški veliki broj zatočenih židovskih žena i djece te da je njihovo stanje više nego loše. Od osječke općine zatražena je maksimalna pomoć u njihovu zbrinjavanju. Predstavnici općine odmah su otišli u Staru Gradišku, gdje su uočili katastrofalne uvjete i predložili ustaškim vlastima da se žene i djeca prebace u logor Đakovo, a briga o njima prepusti Židovskoj bogoštovnoj općini u Osijeku. Unatoč vrlo ograničenim mogućnostima osječkih Židova, prijedlog je prihvaćen, čime se je ponovno pokazala solidarnost sa subraćom u nevolji. Tako je 24. veljače 1942. godine, uz dopuštenje Vjekoslava Maksa Luburića, grupa od 1.161 žene i djece prebačena iz Stare Gradiške u logor Đakovo. Transport je organiziran preko željezničke stanice Okučani, kamo su žene i djeca dolazili pješke, a bolesni i nemoćni prebačeni su dvama iznajmljenim autobusima.

Logorska uprava ispraznila je cijeli treći kat mlina za smještaj novopridošlih, a dio ih je smjestila u staje susjednoga posjeda Josipa Franka, unatoč studeni od –20°C i zidovima prepunim pukotina. Na svim katovima mlina postavljeni su četverokatni kreveti, pa je svaka odrasla osoba imala oko pola metra prostora. Higijenske prilike drastično su se pogoršale zbog nedostatka sanitarnih prostora i pitke vode. Zbog nastalih prilika, logor je od vodstva biskupije dobio uredske prostore u susjednoj zgradi unutar dvorišta. Epidemiju su nakon nekoliko tjedana uspjeli suzbiti članovi sanitetske grupe Leteće ekipe, uz potporu drugih članova odbora i pojedinaca iz Đakova. Unatoč poduzetim mjerama, u epidemiji je umrlo oko 700 žena i djece, koji su pokopani na židovskom groblju u Đakovu (Peršen, 1966, 70; Lengel–Krizman, 1985, 3–4).

Stanje u logoru dodatno se je pogoršalo od 29. ožujka 1942., kada je Sabirni logor Đakovo preuzelo ustaško zapovjedništvo. Time je započelo drugo razdoblje

23 AŽOO. O logoru Tenje i o logoru u Đakovu. Zapisnici o utvrdivanju zločina. Izvještaj o Židovskom logoru u Đakovu. Fasc. Prilog svjedočenja vezana za povijest Židovske općine Osijek. Napisana sjećanja dr. Pavla Vinskog, tajnika Židovske općine Osijek, 1945; HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. RUR ž. o., kutija br. 7529–8423 b. b, spis br. 7865/9. 12. 1941. i 15.12.1941.

24 HR–DAOS–1177. Fond Stjepana Hefera. Obavijest upućena Ministarstvu unutarnjih poslova 24. prosinca 1941. (kut. 31).

života u logoru, koje je trajalo do njegova zatvaranja i likvidacije 21. lipnja 1942. godine. Krajem ožujka u logor je stigao odred ustaša iz koncentracijskoga logora Jasenovac, koji su preuzeli upravu i zaposjeli sve prilaze logoru. Trojici delegata židovske općine bio je i dalje odobren svakodnevni ulazak kako bi skrbili o higijenskim i zdravstvenim uvjetima te prehrani zatočenih osoba. Ipak, od tada su u logoru počela stalna i teška psihička i fizička maltretiranja, koja su ugrožavala život preostaloga broja već izmučenih i bolestima izloženih žena i djece. Masovnih ubojstava u tom razdoblju još nije bilo, no premlaćivanje i izgladnjivanje postali su svakodnevica. Hrana je bila oskudna i nedostatna, a prekomjerno fizičko iskorištavanje dovodilo je do bolesti i smrti mnogih žena i djevojaka.

Kako bi spriječili uvid u stvarno stanje u logoru, delegatima židovske bogoštovne općine zabranjen je ulazak, oduzete su im propusnice i nitko od članova odbora više nije mogao kročiti u logor. Higijenske prilike bile su očajne, pa nije iznenađujuće što je u logoru ponovno zavladala epidemija tifusa, koja je poprimila katastrofalne razmjere. Umiralo se je od bolesti, iscrpljenosti, hladnoće i nedostatne prehrane. Od ožujka 1942. od tifusa je oboljelo 60 osoba, a 900 je bolovalo od bolesti probavnoga sustava praćenih visokom temperaturom. Do svibnja broj oboljelih od pjegavoga tifusa porastao je na 633, rekonvalescenata je bilo 229, a 700 osoba bolovalo je od raznih bolesti probavnoga trakta.[25]

Ustaše, u strahu od mogućega širenja epidemije po Đakovu i okolici, odlučili su logor likvidirati. Evakuacija je započela 15. lipnja, a završila 5. srpnja 1942. godine. U tri transporta, po 800 do 1.000 osoba, ukupno je deportirano oko 2.400 žena i djece. Ustaše su zatočene osobe smjestili u zapečaćene stočne vagone, koje su najvjerojatnije prevezli u Jasenovac (Lengel–Krizman, 1985, 30). Od oko 3.000 žena i djece iz logora, preživio je vrlo mali broj, uglavnom nekoliko udomljene djece koja su izbjegla iz Osijeka prije deportacije osječkih Židova.[26]

3. Svjedočanstvo humanosti i moralna ostavština majke M. Amadeje Pavlović

Završetkom Drugoga svjetskoga rata u svibnju 1945., Zdenka Bienenstock vratila se je u Osijek kao petnaestogodišnjakinja, noseći teret tragične spoznaje da su njezini roditelji i sestra usmrćeni u Jasenovcu i Auschwitzu. Njezino kratko poratno razdoblje boravka kod udomitelja obilježio je osjećaj nesigurnosti i društvene promjene, koje su ju potaknule na odlazak iz domovine. U srpnju 1949., uz posredovanje Saveza jevrejskih vjeroispovjednih općina, Zdenka je otišla u Izrael, gdje je nastavila školovanje i zasnovala obitelj, a kasnije se je odselila u Sjedinjene Američke Države. Njezin opstanak, kao jedine preživjele članice uže

25 AŽOO. O logoru Tenje i o logoru u Đakovu. Zapisnici o utvrđivanju zločina. Izvještaj o Židovskom logoru u Đakovu. Fasc. Prilog svjedočenja vezana za povijest Židovske općine Osijek. Napisana sjećanja dr. Pavla Vinskog, tajnika Židovske općine Osijek, 1945.

26 AŽOO. Popis žrtava žena i djece iz Sabirnog logora Đakovo koji su sahranjeni na groblju u Đ akovu, prosinac 1941. do 28. lipnja 1942.

obitelji, postao je živo svjedočanstvo pobjede individualne moralne odgovornosti nad sustavnim uništenjem ljudskosti. Upravo je njezina duboka zahvalnost rezultirala pokretanjem postupka pri memorijalnom centru Yad Vashem 2008. godine, u kojem je istaknula kako je majka M. Amadeja »izložila sebe i cijeli samostan opasnosti« spašavajući dijete druge vjeroispovijesti u vrijeme kada je takav čin kažnjavan smrću. U rujnu 2008. majci M. Amadeji Pavlović posmrtno je dodijeljen naslov pravednice među narodima, priznanje koje nadilazi puku povijesnu faktografiju i ukazuje na njezinu izvanrednu etičku veličinu (Radičević, 2018, 19).[27]

Etička dosljednost majke M. Amadeje nije bila ograničena samo na ratne godine stradanja, nego se je ona nastavila očitovala i u njezinu neustrašivu otporu komunističkim vlastima u obrani redovničkoga dostojanstva, čime je dokazala da humanost i vjerska svjedočanstva ne poznaju kompromise pred ideološkim pritiscima svih totalitarnih režima. Posebno dragocjen segment njezine moralne ostavštine predstavlja ekumenska širina iskazana u korespondenciji s pravoslavnim episkopom Varnavom Nastićem, kojemu su njezine sestre pružale medicinsku skrb tijekom njegova tamnovanja u Srijemskoj Mitrovici (Jović, 2021; Mijatović, 2024). Majka M. Amadeja vjerovala je da kršćanska ljubav zacjeljuje rane mržnje i nadilazi nacionalne i konfesionalne pregrade. Takav integrativni pristup humanosti, u kojem se patnja drugoga prepoznaje kao vlastiti poziv na nasljedovanje Krista, čini majku M. Amadeju Pavlović trajnim uzorom etičke neustrašivosti i autentičnim svjedokom evanđeoske ljubavi usred najvećih povijesnih strahota.

Zaključak

Djelovanje majke M. Amadeje Pavlović tijekom Drugoga svjetskoga rata nadilazi čin spašavanju progonjenih jer ono predstavlja autentičnu pobjedu kršćanske etike nad ideologijom dehumanizacije. Kroz osobni angažman u zaštiti Zdenke Bienenstock i trudnica iz đakovačkoga logora, ona je potvrdila da individualna moralna odgovornost ostaje vrhovni imperativ čak i u uvjetima potpune suspenzije prava i moralnih normi. Njezina hrabrost nije bila plod političkih motiva, nego duboke ukorijenjenosti u evanđeosku ljubav, koja u svakom stradalniku, bez obzira na vjeroispovijest ili podrijetlo, prepoznaje nepovredivo dostojanstvo ljudske osobe.

Analiza njezina postupanja potvrdila je da humanost usred nehumanosti sustavnoga progona nije samo puki čin otpora, nego svjedočanstvo vjere koje nadilazi nacionalne i konfesionalne pregrade. Posthumna dodjela naslova pravednice među narodima samo je ukazala na moralnu veličinu žene koja je u mračnim vremenima Nezavisne Države Hrvatske uspjela očuvati svjetlo ljudskosti.

27 HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008., str. 8.

Njezina ostavština ne služi samo kao povijesni spomen, nego kao trajan etički model primjenjiv u svim totalitarnim sustavima. Zaključno, ovaj rad otvara prostor za daljnja istraživanja uloge religijskih zajednica u otporu sustavnomu zlu, s posebnim naglaskom na potrebu za detaljnijom znanstvenom analizom redovničkih osobnosti koje su u najtežim povijesnim trenutcima postale branitelji civilizacijskih vrijednosti.

Literatura

Armanda, Ivan (2012). Lik i djelovanje redovnice Amadeje Pavlović (1895.–1971.) iz Družbe Milosrdnih sestara sv. Križa. *Tkalčić*, 16, 9–58.

Dizdar, Zdravko, et al. (ur.) (1997). *Tko je tko u NDH*. Zagreb: Minerva.

Dobrovšak, Ljiljana (2013). *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*. Osijek: Židovska općina Osijek.

Domaš, Jasminka (1996). *Obitelj*. Zagreb: Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiberger.

Geiger, Vladimir (2002). *Folksdojčeri: Pod teretom kolektivne krivnje*. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica.

Hrvatski list (1940). Numerus clausus za Židove u školama. *Hrvatski list* (Osijek), br. 65 (6763) (6. listopada), 3.

Hrvatski list (1941a). Gradske vijesti. *Hrvatski list* (Osijek), br. 125 (7105) (7. svibnja), 15.

Hrvatski list (1941b). Gradske vijesti. *Hrvatski list* (Osijek), br. 135 (7115) (17. svibnja), 15.

Jareb, Mario (2005). Promidžba Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 2005* (str. 207–223). Osijek: Njemačka narodnosna zajednica.

Jović, Savo (2021). Delatno milosrđe: majka M. Amadeja Pavlović i episkop Varnava Nastić. U: J. K. Mijatović (ur.), *Mulier fortis: Život i djelo majke M. Amadeje Pavlović: Knjiga sažetaka* (str. 25–26). Đakovo: Milosrdne sestre sv. Križa.

Kolar–Dimitrijević, Mira (1998). Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine. U: Ognjen Kraus (ur.), *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj* (str. 127–141). Zagreb: Židovska općina Zagreb.

Lengel–Krizman, Narcisa (1985). Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Ženski sabirni logori 1941.–1942. godine. *Povijesni prilozi*, 4(4), 1–38.

Mataić, A. (ur.) (1941). *Zakoni zakonske odredbe i naredbe proglašene od 11. travnja do 26. svibnja 1941.: Knjiga I*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare St. Kugli.

Mataušić, Nataša (2013). *Žene u logorima Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca.

Mijatović, Jasna Krista (2024). "Nema ništa bolje od toga kad su braća složna". Korespondencija majke M. Amadeje Pavlović s episkopom Varnavom Nastićem. *Bogoslovska smotra*, 94(4), 699–714.

Moše Prelević, Luciano i Bregović–Pračić, Rozalija (2026). Majka M. Amadeja Pavlović — Pravednica među narodima. U: J. K. Mijatović (ur.), *Mulier fortis: Život i djelo majke M. Amadeje Pavlović: Zbornik radova znanstvenog simpozija povodom 50. obljetnice smrti (1971. — 2021.)* (str. 115–135). Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku; Hrvatska provincija Družbe Milosrdnih sestara sv. Križa.

Najman, Mirko (2003). Stradanje osječkih Jevreja. U: *Mi smo preživeli: Jevreji o holokaustu: 2* (str. 206–219). Beograd: Jevrejski istorijski muzej.

Peršen, Mirko (1966). *Ustaški logori*. Zagreb: Stvarnost.

Popis stanovništva (1938). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. po verosipovesti: II*. Beograd: Opšta državna statistika.

Radičević, Estera (2018). *Sto pedeset godina zajedno: Izložba povodom 150. godišnjice dolaska Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovo*. Đakovo: Milosrdne sestre sv. Križa.

Sršan, Stjepan; Matić, Vilim (ur.) (2003). *Zavičajnici grada Osijeka: 1901.–1946*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

Vasiljević, Zoran (1988). *Sabirni logor Đakovo*. Slavonski Brod: Spomen–područje Jasenovac.

Židov (1936). Iskaz prinosa Židovskog narodnog fonda. *Židov: Glasilo Saveza cionista* (Zagreb), 12 (20. ožujka), 9.

Židov (1937). Vjesnik KKL — Iskaz br. 3 za prosinac 1936. *Židov: Glasilo Saveza cionista* (Zagreb), 3 (15. siječnja), 8.

Živaković–Kerže, Zlata (2005). *Židovi u Osijeku (1918.–1941.)*. Osijek: Židovska općina Osijek.

Živaković–Kerže, Zlata (2006). *Stradanja i pamćenja: Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*. Slavonski Brod: Židovska općina Osijek.

Živaković–Kerže, Zlata; Benić Penava, Marija (2021). Uloga majke M. Amadeje u spašavanju Židova tijekom Drugoga svjetskog rata. U: J. K. Mijatović (ur.), *Mulier fortis: Život i djelo majke M. Amadeje Pavlović: Knjiga sažetaka* (str. 17–18). Đakovo: Milosrdne sestre sv. Križa.

Arhivsko gradivo

AŽOO. [Arhiv Židovske općine u Osijeku]

HR–AMSSKĐ. Zbirka o majci M. Amadeji Pavlović. Zamolba Zdenke Grünbaum Bienenstock za proglašenje majke M. Amadeje Pavlović Pravednicom među narodima, Seattle, 15. travnja 2008. [Arhiv Milosrdnih sestara sv. Križa u Đakovu]

HR–DAOS–1177. Fond Stjepana Hefera. [Državni arhiv u Osijeku]

HR–DAOS–123. Sudbeni stol, Registar za inokosne tvrtke A II, knjiga 290, 1910.–1942. [Državni arhiv u Osijeku]

HR–HDA–306. Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača. [Hrvatski državni arhiv]

Humanity as a Testimony of Evangelical Love

The Ethical Action of Mother M. Amadeja Pavlović in Rescuing Jews during the Second World War

Marija Benić Penava[*]*, Zlata Živaković–Kerže*[**]

Summary

Drawing on archival sources, relevant literature, and personal testimonies, this paper explores the ethical role of Mother M. Amadeja Pavlović in rescuing Jews during the period of the Independent State of Croatia (NDH). The research focuses on the transition from the successful social integration of Osijek's Jewish community to its total disenfranchisement and deportation, highlighting the case of the Bienenstock family. The primary objective is to analyze Mother M. Amadeja's humanitarian intervention as a form of active resistance to dehumanization and as an authentic testimony of evangelical love. Methodologically, the study employs an ethical–religious framework to evaluate archival materials from the Croatian State Archives and the Archives of the Jewish Community in Osijek, alongside the written testimony of Zdenka Bienenstock. A central part of the paper is dedicated to the rescue of eleven–year–old Zdenka, whom Mother M. Amadeja hid in the Đakovo convent under a false identity from 1941 to 1945, despite the grave risks posed by the German occupation of parts of the premises. Furthermore, the paper examines her clandestine efforts to assist pregnant women and newborns from the Đakovo Assembly Camp by providing medical care and facilitating their transfer to safety. The analysis concludes that Mother M. Amadeja's actions transcend mere historical facts, representing a triumph of Christian ethics over systemic evil. Her spiritual profile, described by Archbishop Stepinac as that of a mulier fortis, remains a universal model of moral responsibility. Her courage was internationally recognized in 2008, when she was post–humously awarded the title Righteous Among the Nations, serving as a lasting historical reminder of individual conscience within religious life.

Keywords: *Jews; Zdenka Bienenstock; Mother M. Amadeja; rescue of Jews; Đakovo women's Assembly Camp; Righteous Among the Nations*

[*] Marija Benić Penava, Ph.D., Full Professor, Faculty of Economics, University of Dubrovnik. Address: Branitelja Dubrovnika 41, 20000 Dubrovnik, Croatia. E–mail: *marija.benicpenava@gmail.com*

[**] Zlata Živaković–Kerže, Ph.D., Retired Full Professor, Croatian Institute of History. Address: J. J. Strossmayera 85, 31000 Osijek, Croatia. E–mail: *zkerze@yahoo.com*